

General-pukovnik
DANE PETKOVSKI

Borbeni moral naroda i oružanih snaga — bitan faktor Titove strategije

»Mi i danas moramo voditi izuzetnu brigu o moralnom faktoru, o ljudima koji će biti odlučujući činilac i u eventualnom ratu...«

TITO

U toku čitavog rukovođenja ustankom i oružanom borbom naroda i narodnosti Jugoslavije, drug Tito je pridavao odlučujući značaj čoveku u revolucionarnim zbivanjima i borbenim dejstvima. Polazeći od toga da bitku dobija ili gubi, pre svega, čovek, Tito je pri stvaranju oružanih snaga u narodnooslobodilačkom ratu, kao i u posleratnoj izgradnji Jugoslovenske narodne armije, poklanjao posebnu pažnju upravo moralno-političkim činiocima. Borbeni moral naših naroda i narodnosti i oružanih snaga bio je jedan od osnovnih elemenata strategije i taktike u narodnooslobodilačkom ratu. Na visokom moralu boraca i naroda drug Tito je i zasnivao svoje smele strategijske odluke i planove borbenih dejstava. Titova strategija i taktika, čije su odlike stalna ofanzivnost, pokretljivost, inicijativa i vođenje borbe u svim uslovima, upravo kao svoju specifičnu komponentu uključuju visok borbeni moral, zasnovan na izgrađenoj političkoj svesti boraca i naroda koji na razne načine učestvuje u borbi.

Uporedo sa organizacijskim razvijanjem i jačanjem Narodnooslobodilačke vojske, Tito je neprekidno insistirao na ostvarivanju idejno-političkog i moralnog jedinstva, smatrajući da se jedino njegovim stalnim jačanjem može obezbediti puna borbena vrednost oružanih snaga i uspešna borba protiv višestruko jačeg neprijatelja. U

tom pravcu usmeravao je i rad komandi i aktivnost organizacije SK i u posleratnom razvoju JNA.

Borbeni moral naroda i oružanih snaga u NOR-u mogao se razvijati i jačati svestranim delovanjem, pre svega, Komunističke partije Jugoslavije, a i ostalih društveno-političkih organizacija i revolucionarnih subjektivnih snaga. Neke objektivne okolnosti, posebno širenje fašističke ekspanzije u prvoj godini rata, delovale su nepovoljno na stvaranje borbenog raspoloženja i perspektiva za borbu okupiranih zemalja. Za širenje ustanka i razvoj oružane borbe naših naroda bilo je presudno što je CK KPJ s Titom na čelu, kao rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta, pravilno ocenilo sve činioce koji su na različite načine uticali na moralno-političko stanje i borbeno raspoloženje naroda i Narodnooslobodilačke vojske. Zahvaljujući tome, kao i pravilno usmerenoj i široko razvijenoj političkoj aktivnosti, u izgrađivanju borbenog morala u narodnooslobodilačkom ratu došla je do punog izražaja sveukupnost društvenih, vojnih, istorijskih, geografskih, psihofizičkih i drugih činilaca.

Osnova na kojoj se vršila mobilizacija za borbu širokih slojeva naroda i gradilo moralno-političko i borbeno jedinstvo naroda i vojske bila je zajednička borba za nacionalno i socijalno oslobođenje i perspektiva uspostavljanja novih društvenih odnosa, koji su pokretali narod u borbu i inspirisali borce i druge učesnike u narodnooslobodilačkom pokretu da se bore dosledno i beskompromisno, bez obzira na ljudske i materijalne žrtve i druge teškoće. U narodnooslobodilačkom ratu u Jugoslaviji revolucionarna saznanja o tome da narod ispoljava spremnost da masovno učestvuje u borbi, pa i da podnosi velike žrtve, samo onda ako su mu jasni i bliski karakter i ciljevi borbe i ako veruje u konačnu pobjedu — dobila su najpotpuniju potvrdu. Drug Tito je zbog toga na prvo mesto isticao jedinstvo oslobodilačkih i revolucionarnih ciljeva, čijim će ostvarivanjem biti rešena osnovna životna pitanja i zadovoljeni bitni interesi radnih ljudi i najširih slojeva svih naroda i narodnosti Jugoslavije. Upravo, na njihovom realizovanju izgrađivana je svest naroda i narodnih oružanih snaga o tome da se bore za novo i bolje društvo. Iz tog saznanja su izvirale odlučnost i spremnost da se u borbi stoički izdrži po cenu i najvećih teškoća i žrtava.

Govoreći o osobenostima naše oslobodilačke borbe i revolucije, Tito je istakao:

»Pozvati narod samo u borbu protiv okupatora, a ne dati mu istovremeno da razumije da će tom borbom postići nešto novo, mnogo bolje, da se neće vratiti staro — tako ne bi bilo moguće pokrenuti sve

narode u tu borbu, niti tako široke mase naroda zainteresovati za nju, niti bi se u njoj moglo izdržati do kraja, tj. pobediti».

Objašnjavanje karaktera rata i ciljeva oslobodilačke borbe bilo je osnovni i trajan zadatak političko-propagandnog delovanja Komunističke partije u narodu i oružanim snagama. Istovremeno, već na početku oslobodilačkog rata pristupilo se izgrađivanju osnova novog društva. Na prvim oslobođenim teritorijama narod je preuzimao vlast, osnivao narodnooslobodilačke odbore i pod rukovodstvom Partije u toku rata uspostavljao i razvijao nove društvene odnose, onakve kakve je sam želeo. Široki narodni slojevi su se stoga sve više vezivali za NOP i uključivali u oslobodilačku borbu.

Za višenacionalnu zajednicu, kakva je Jugoslavija, nacionalno oslobođenje i ostvarivanje nacionalne ravnopravnosti bili su jedan od glavnih ciljeva narodnooslobodilačke borbe. Otuda parola: »Bratstvo i jedinstvo«, ispisana na našim ratnim zastavama, pored one: »Nema povratka na staro« u najvećoj meri odražava duh naše revolucije. Govoreći o tome u članku »Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svjetlosti narodnooslobodilačke borbe«, drug Tito je naglasio da bi reč narodnooslobodilačka borba bila »samo jedna fraza, pa čak i prevara, kad ona ne bi, pored opštejugoslovenskog smisla, imala i nacionalni smisao za svaki narod posebno, tj. kad ona ne bi, pored oslobođenja Jugoslavije, značila u isto vrijeme i oslobođenje Hrvata, Slovenaca, Srba, Makedonaca, Arnauta, Muslimana itd... Pitanje Makedonije, pitanje Kosova i Metohije, pitanje Crne Gore, pitanje Hrvatske, pitanje Slovenije, pitanje Bosne i Hercegovine lako će se riješiti na opšte zadovoljstvo svih samo na taj način što će ga rješavati sam narod, a to pravo svaki narod stiže, s puškom u ruci, u ovoj današnjoj narodnooslobodilačkoj borbi«.

U svim fazama revolucije, drug Tito ukazuje na značaj bratstva i jedinstva i ravnopravnosti naroda i narodnosti Jugoslavije i ističe da je to najveća tekovina naše narodnooslobodilačke borbe i revolucije. Polazeći od toga da su ostvarivanje i stalno jačanje bratstva i jedinstva jedan od osnovnih uslova ustanka i izvojevanja pobjede u narodnooslobodilačkom ratu, Komunistička partija je uložila sve snage, uticaj i ugled koji je imala u narodu da se bratstvo i jedinstvo što potpunije oživotvori. Drug Tito je borcima i posebno starešinama stalno naglašavao da treba da prednjače u širenju i jačanju bratstva i jedinstva. U govoru održanom povodom osnivanja Četvrte crnogorske brigade, 17. juna 1942, on je istakao:

»Sada je u borbama za oslobođenje, prvi put u historiji Jugoslavije, kršteno oružano jedinstvo svih naših naroda... Mi ćemo biti sijači bratstva među narodima«.

U uslovima izdaje vladajućih krugova i nacionalnih buržoazija, kada je u opštoj dezorijentaciji naroda 1941. godine okupator počeo da podstiče bratoubilačku borbu, Tito je osetio vekovima sputavane slobodarske težnje jugoslovenskih naroda i, u tom sudbonosnom trenutku, podigao zastavu slobode i bratstva i jedinstva. Konačno oslobođenje i pobjeda nad okupatorom mogli su se jedino i izvojevati zajedničkom borbom. Na vojnom planu to se ispoljavalo u neprestanom narastanju snaga NOR-a i njihovog borbenog morala.

Pored ciljeva NOR-a, koji su motivisali i pokretali narod u borbu, visokom borbenom moralu naroda i Narodnooslobodilačke vojske bitno su doprinele strategija i taktika koje je Tito primenio. Da bi se široki narodni slojevi uključili u oružanu borbu nije bilo dovoljno samo utvrditi programske ciljeve koje oni prihvataju i žele da ostvare. Trebalo je, najpre, razbiti strah od fašizma zbog njegovih ogromnih snaga i zverstava, ne samo u zemlji nego i van nje, i uvesti narod u vlastite snage i mogućnosti da se u takvim, složenim okolnostima može uspešno voditi oružana borba i izvojevati konačna pobjeda. Neprocenjiva je zasluga druga Tita što je, kao vrhovni komandant, izgradio i razradio takvu strategiju i taktiku koje su omogućile da se partizanski odredi i zatim Narodnooslobodilačka vojska uspešno bore protiv neprijatelja i da se neprekidno širi i jača narodnooslobodilački pokret. Tito je bio ne samo politički vođa revolucije, nego i vojskovođa, strateg, koji je najdublje proučio vođenje rata, izradio originalnu strategiju, prilagođenu specifičnim okolnostima.

Drug Tito se čvrsto orijentisao na opštenarodnu oružanu borbu bez predaha, na partizansku taktiku i strategiju i na jačanje oslobodilačkih oružanih snaga u celoj Jugoslaviji, jer je to bio i jedini način da se ciljevi NOR-a i revolucije ostvare. Ali, kao iskusni revolucionar i vojskovođa, a uz to i marksist, smatrao je da je neophodno najpre preduzimati manje akcije i operacije, a zatim postepeno pristupati većim i sveobuhvatnijim. Takva Titova shvatanja bila su neposredan izvor i podsticaj stalnom narastanju i jačanju moralne snage naroda i vojske.

U svim etapama NOR-a Tito je jasno sagledavao situaciju i u skladu sa odnosom snaga pronalazio najbolja rešenja i preduzetim akcijama krčio put ka pobjedi. Nije dopuštao da ga događaji vode, već ih je predviđao i usmeravao njihov tok. Takvo rukovođenje oružanom borbom i komandovanje jedinicama ulivali su borcima i narodu visok moral, samopouzdanje i čvrstu veru u pobjedu. Stoga su i u najtežim situacijama borci i starešine imali neograničeno poverenje

u političko i vojno rukovodstvo s Titom na čelu, što ih je nadahnjivalo na istrajnost i podvige.

Visokom borbenom moralu naroda i vojske suštinski su doprineli revolucionarni ciljevi, ofanzivna strategija narodnooslobodilačkog rata i odgovarajući organizacijsko-formacijski oblici jedinica i načini vođenja borbe.

Za borbeni moral pripadnika narodnooslobodilačke armije i naroda bilo je presudno da su se svi borci i najširi narodni slojevi u praksi uverili da je i u uslovima okupacije zemlje i nečuvenog terora moguće voditi uspešnu oružanu borbu. U političko-propagandnom radu Komunističke partije i ostalih društvenih organizacija posebna pažnja je poklanjana popularisanju vojnih uspeha jedinica i herojskih podviga pojedinaca.

Radi izgrađivanja visokih borbenih i moralno-političkih kvaliteta, u jedinicama NOB i POJ planski su organizovani vojnostručna, borbena i moralno-politička obuka i vaspitanje. Sve je to doprinosilo osposobljavanju boraca i jedinica za borbu. Izučavana su i iskustva ranijih oslobodilačkih ratova, kao i ona koja su sticana u NOR-u, i dalje razvijana u svim fazama revolucije.

Ističući značaj borbenog iskustva i obuke za izvršavanje borbenih zadataka i podizanje borbenih vrednosti jedinica, drug Tito u Naređenju o načinu izvođenja borbenih dejstava od 8. I 1943. godine ukazuje:

»Veći broj naših starješina i mlađih boraca su bez borbenog iskustva i rutine. Ovako mlade i neiskusne starješine i borce ne treba uvoditi u akcije bez prethodne obuke i izvježbanosti u upotrebi i rukovanju raspoloživim borbenim sredstvima«.

Sagledavajući i ocenjujući sve činjenice od bitnog uticaja na borbeni moral, Tito je posebnu pažnju poklanjao unutrašnjim odnosima u oružanim snagama NOR-a i revolucije. Ističući neophodnost discipline, ukazivao je da je disciplina delotvorna samo onda ako se temelji na svesti o njenoj neophodnosti. Istovremeno, on je zahtevao da se u jedinicama razvijaju u najvećoj mogućoj meri odnosi drugarstva i međusobnog poverenja, posebno između boraca i starešina, i da se u svakoj prilici poštuju ličnost čoveka i podstiču njegovo stvaralaštvo i inicijativa.

Drug Tito je celokupnom svojom mnogostranom i plodnom delatnošću, svim svojim odlukama i postupcima, kao generalni sekretar KPJ, vrhovni komandant naše armije i predsednik Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, tokom narodnooslobodilačkog rata i revolucije doprinosio unapređenju moralno-političkog jedinstva i bor-

bene spremnosti naroda i vojske. Često je isticao i podvlačio da je nerazlučiva veza vojske i naroda najbolja garancija i zaštita od fašističkih okupatora i domaćih izdajnika i ujedno i najbolja pomoć u borbi protiv njih. Na taj način je obezbeđivano u narodnooslobodilačkom ratu njihovo maksimalno angažovanje i samopožrtvovanje do krajnjih ljudskih, fizičkih i duhovnih granica i sposobnosti, kako bi se ostvarili proklamovani ciljevi nacionalnog i socijalnog oslobođenja.

Zahvaljujući Titovoj brizi i stalnom insistiranju na ljudskom faktoru u narodnooslobodilačkom ratu, pri donošenju svih odluka i postavljanju zadataka, rukovodstva na svim nivoima su vodila brigu o moralnom odnosno ljudskom faktoru kao jednom od glavnih faktora za uspeh u borbi i akciji.

Jačanju borbenog morala u NOR-u izvanredno mnogo je doprinosila briga o ljudima, na čemu je Tito, kao vrhovni komandant i generalni sekretar Partije, posebno insistirao. Briga o čoveku, koja je bila, s moralno-političkog gledišta, jedna od posebno vrednih odlika NOR-a i jedna od osnovnih komponenata izgradnje i rukovođenja Narodnooslobodilačkom vojskom zauzima ključno mesto u svim Titovim odlukama, direktivama i uputstvima u vreme rata i kasnije.

Već na početku oslobodilačke borbe rukovodstvo Komunističke partije je isticalo da će se oslobodilački rat voditi u teškim uslovima i da će biti neophodni ne samo veliki napori nego i odricanja i žrtve da bi se izvojevala konačna pobjeda. Za te napore i žrtve Komunistička partija je pripremala borce, a i ceo narod. Narod je bio upoznat s realnom situacijom i perspektivama razvoja događaja. Razbijane su iluzije o brzom okončanju rata, što je doprinosilo sprečavanju mogućeg razočaranja i posustajanja. Time su samo jačali moralno-političko stanje i razvoj narodnooslobodilačke borbe.

Iako su veliki napori i žrtve u borbi protiv fašizma bili neminovni, što su KPJ i drug Tito u samom početku borbe predviđali, drug Tito je stalno zahtevao od partijskih rukovodstava, jedinica i štabova da u svakoj situaciji vode računa o tome da se borbeni zadaci izvršavaju sa što manje gubitaka. Ta Titova briga je svojevrsno jačala moralnu snagu boraca i naroda. U Naređenju od 8. januara 1943. godine drug Tito, između ostalog, kaže:

»...U našem oslobodilačkom ratu najveću dragocjenost predstavljaju naši borci — ratnici. Njima se ima pokloniti glavna i prvenstvena pažnja, kako u borbi, tako i van borbe, svagda, u svim prilikama uopšte. To je prva i osnovna dužnost svih starješina u našoj vojsci...

Izvršavati zadatke u potpunosti i sa najmanje žrtava — u tome se sastoji vještina komandovanja i vođenja trupa u ratu».

Titova dosledna briga o ranjenim i bolesnim partizanima, koji je stalno i uporno prenosio na sve jedinice i štabove, veoma povoljno je delovala na jačanje borbenog morala boraca i svih učesnika u borbi. Iako je zbrinjavanje ranjenika i bolesnika u NOR-u bilo skopčano sa velikim teškoćama, na položaju se ni po koju cenu nije smeo ostaviti nijedan ranjen i bolestan drug, jer neprijatelj nije poštovao međunarodne uzuse i pravila — ubijao je ranjene i bolesne partizane. U toku NOR-a neprijatelj je uništio oko 136 bolnica i pobio oko 5.000 ranjenika i bolesnika. Pored ostalih, i to je bio jedan od razloga što je u našem ratu postalo pravilo i visoka moralna obaveza za sve: ni pod kakvim borbenim uslovima ne ostavljati ranjene i bolesne drugove. Pri spasavanju ranjenih, pa čak i izvlačenju palih boraca, kako ne bi bili žrtve neprijatelja, ginuli su mnogi borci. Za spasavanje ranjenika vođene su i velike borbe i bitke.

Na pitanje koja mu je odluka u ratu najteže pala, drug Tito je odgovorio da je to bila odluka o spasavanju ranjenika u četvrtoj ofanzivi. On je to ovako obrazložio:

»Trebalo je spasavati ranjenike a nije se moglo biti siguran da zbog ranjenika neće izginuti još toliko zdravih boraca. Bili smo opkoljeni, a ja sam znao vrlo dobro da kod nas briga o ranjeniku predstavlja ogroman moralni faktor za čitavu našu armiju, za čitav naš pokret. Odluka je bila spasiti ranjenike po svaku cijenu«.

Podaci o ukupnim gubicima stanovništva i pripadnika NOV i POJ pokazuju da su narodi Jugoslavije podneli velike žrtve za svoje oslobođenje i svetliju sutrašnjicu. Više od 300.000 poginulih i više od 420.000 ranjenih boraca i mnogo veći broj žrtava terora koji je okupator izvršio nad stanovništvom, svedoče o tome sa kolikom su odlučnošću narodi Jugoslavije i naoružani borci prihvatili i ostvarivali ciljeve narodnooslobodilačke borbe. Međutim, ma koliko bili teški, gubici nisu ni u kojoj situaciji doveli do demoralizacije jedinica Narodnooslobodilačke vojske. Nikada se nije dogodilo da su ih naveli da odustanu od borbe. Ubeđenje da žrtve nisu uzaludne i čvrsta vera u konačnu pobjedu stalno su podsticali borce i narod da se još odlučnije bore i još žešće udare na neprijatelja.

Titovo čvrsto ubeđenje da se narod ne može uništiti i da će pobjeda biti izvojevana usvojili su svi članovi Partije i svi borci i aktivisti NOP-a. To ubeđenje oni su prenosili i na narod. U borbi snažno je jačalo obostrano poverenje — Tito je neograničeno verovao u borce i narod, a borci i narod u Tita.

Neprijatelji su bili svesni morala naroda i armije na čijem se čelu Tito nalazio. U mnogim prilikama oni su bili prinuđeni i da odaju priznanje njegovom načinu rukovođenja. To pokazuju mnogi sačuvani dokumenti. Tako se u jednom izveštaju šefa nemačke upravne vlasti za Srbiju, od septembra 1941, između ostalog, kaže:

»Pozicije partizana u šumama su takve da ih je, tako reći, nemoguće savladati. Ne pomaže ni pojačana propaganda o tome da boljševici na frontu slabo stoje. Imam utisak da ni vest o kapitulaciji SSSR ne bi dovela do kapitulacije ovih bandita, koji su žilavi kao đavoli«.

Na Nemačku vrhovnu komandu posebno su dubok utisak ostavili Titovo rukovođenje i borbeni moral jedinica NOV i POJ u četvrtoj ofanzivi, kao i Titovo originalno operativno-strategijsko rešenje koje je primenio u toj »bezizlaznoj« situaciji. Nemački komandanti su bili veoma iznenađeni brzinom manevara koje je drug Tito izvodio, jer su smatrali da je za to sposobna samo nemačka komanda i vojska. General Liters, komandant nemačkih snaga u petoj ofanzivi, pisao je u izveštaju Nemačkoj vrhovnoj komandi, 20. juna 1943. godine, da je »tok borbi pokazao da su komunističke snage pod Titovom komandom odlično organizovane, vešto vođene i da ih odlikuje borbeni moral koji zaista začuđuje... Komunisti su, bez sumnje, protivnik s kojim se mora ozbiljno računati...«

Komunistička partija Jugoslavije i ostale političke snage revolucije, pod Titovim rukovodstvom, izgrađivale su revolucionarni moral u NOR-u na ciljevima i delima NOB-a i revolucije, ali i na borbenim progresivnim i revolucionarnim tradicijama iz prošlosti naših naroda i narodnosti. Pri tome su se imale na umu vekovne težnje naših naroda za slobodom, njihova shvatanja da nema života gde nema slobode. Upravo, naša NOB je predstavljala veliku epopeju borbe za slobodu i progres, u kojoj su na najbolji način iskazane i potvrđene moralne i duhovne vrednosti naroda i narodnosti naše domovine. Shvativši da narodima Jugoslavije pretila velika opasnost od fašizma, drug Tito je još pre rata, a posebno tokom rata, stalno ukazivao na značaj pozitivnih tradicija i rodoljublja. Jedna od krupnih tragedija naših naroda bila je u tome što je u našoj zemlji delovao veliki broj izdajnika.

Jedan od značajnih izvora materijalne i moralne snage oslobodilačkog pokreta bilo je jedinstvo naroda i Narodnooslobodilačke vojske. Razvijanje i učvršćivanje toga jedinstva bilo je stalno u težištu rada KPJ, vojnih komandi i drugih organa i organizacija NOP-a. Drukčije nije ni moglo biti, jer su oslobodilačke oružane snage izrasle iz narodne borbe.

Jugoslovenska narodna armija, nastala u narodnooslobodilačkom ratu, po svom karakteru i ciljevima, i u ratu i u miru, prava je narodna vojska. Kao i u NOR-u, jedinstvo naroda i Armije isto toliko ima značaja i za odbranu nezavisnosti socijalističke Jugoslavije. Stoga su se prisni odnosi između vojske i naroda u minulom razdoblju stalno negovali i produbljivali. Jedinstvo vojske i naroda, ostvareno u oslobodilačkom ratu, nije smelo biti ni na koji način narušeno ni u posleratnom životu zemlje. Upravo, u jugoslovenskom socijalističkom samoupravnom društvu, gde se sprovodi područstvljavanje poslova narodne odbrane i ostvaruje ideja naučnog socijalizma o naoružanom narodu, to jedinstvo je jedan od bitnih činilaca odbrane zemlje i visokog borbenog morala.

Iz svega toga vidimo da su za druga Tita ljudski faktor i čvrsto moralno-političko jedinstvo naroda i oružanih snaga bili i ostali jedan od osnovnih činilaca naše celokupne stabilnosti — bitan uslov bezbednosti i nezavisnosti zemlje i razvoja socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa. U tom smislu on se stalno obraća svim subjektivnim snagama: organizacijama i rukovodstvima SKJ, radnim ljudima i pripadnicima oružanih snaga, pozivajući ih da čuvaju, neprekidno razvijaju i jačaju moralno-političko i nacionalno jedinstvo. Posebno traži da oružane snage budu čvrste i jedinstvene, kao značajna garancija naše borbene gotovosti. Stoga starešine u oružanim snagama moraju biti komunisti po ubeđenju, jer samo tako mogu sigurno čuvati tekovine naše revolucije i socijalističke izgradnje i gajiti moralni duh u oružanim snagama na iskustvima narodnooslobodilačkog rata i revolucije.

Zahvaljujući tekovinama NOR-a i revolucije i jačanju oružanih snaga u oslobođenoj zemlji na osnovu koncepcije opštenarodne odbrane, stvorene i proverene u minulom ratu, oružane snage SFRJ pod neposrednom komandom druga Tita moralno-politički su jedinstvene i spremne da u svakom času zaštite miran socijalistički razvitak naših naroda i narodnosti i da se uspešno suprotstave svakoj eventualnoj agresiji.

Narodnooslobodilački rat ostavio je u nasleđe dragocena iskustva i u drugim oblastima i u izgrađivanju borbenog morala kao odlučujućeg činioca rata i revolucije. Tome je drug Tito svojom mnogostrukom delatnošću dao neprocenjiv doprinos. Njegovo delo je trajan putokaz za dalje proučavanje, izgrađivanje i učvršćivanje moralne snage opštenarodne odbrane.